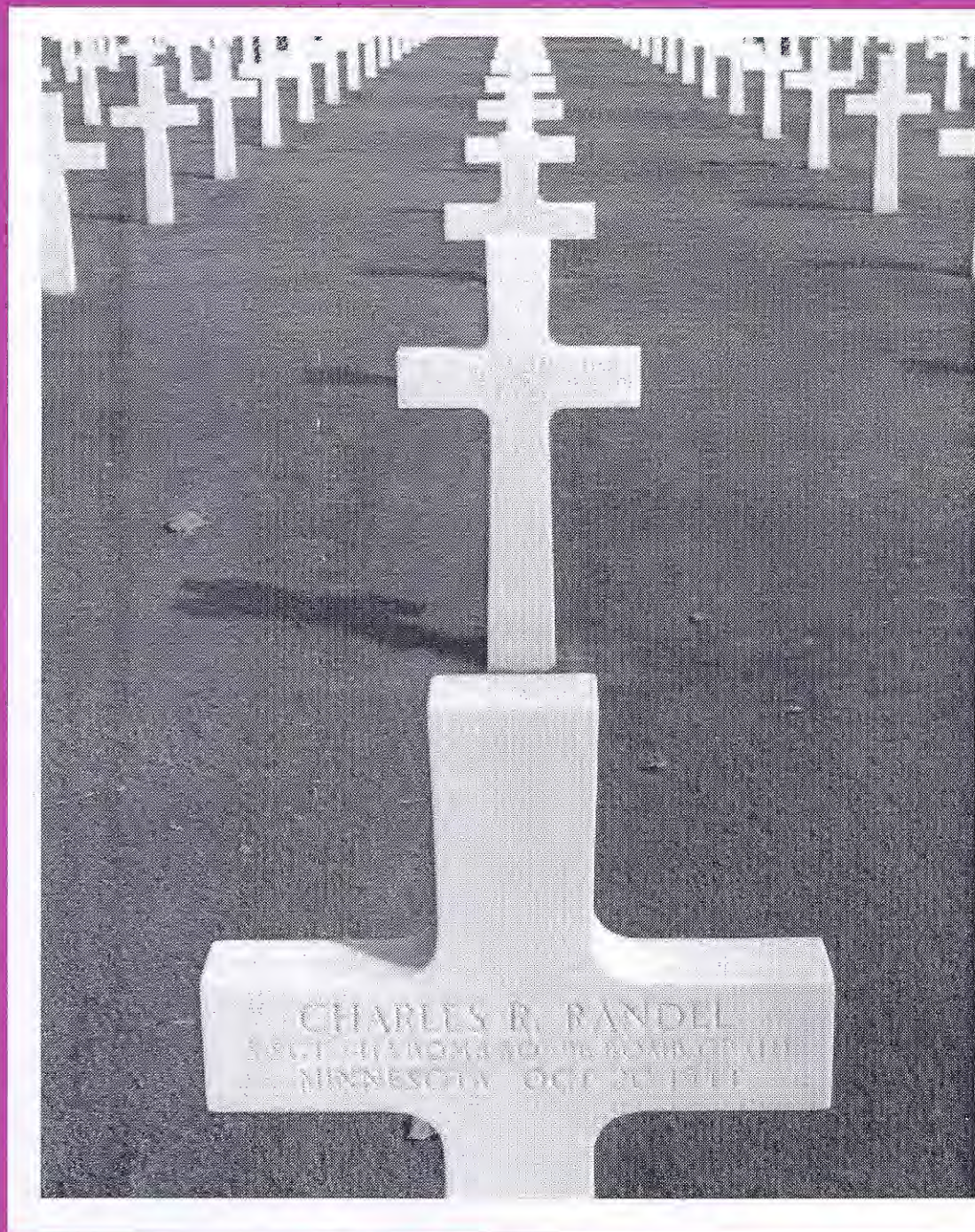

vereniging tot herstel van zorg rond dood en rustplaats

september 2001

de Terebinth

HERBEGRAVING FRATERS VAN UTRECHT TE BORCULO

Tijdens de verzuiling in de tweede helft van de 19e eeuw hadden de katholieken behoefte aan fraters voor het geven van onderwijs. Daarom werd in 1873 de congregatie Fraters van Utrecht gesticht. Vanuit deze stad verspreiden de lesgevende fraters zich over Nederland, Nederlands-Indië en Kenia en kwamen ook terecht in Borculo. Bij het klooster werd ook een kerkhof voor het begraven van overleden fraters aangelegd. Eenvoudige kruisen sieren hun graven.

Terwijl de congregatie op het hoogtepunt ongeveer vierhonderd fraters telde, deed de ontzuiling in de tweede helft van de 20e eeuw het aantal roepingen afnemen. Nu zijn er nog maar negentig, merendeels bejaarde, fraters over. Inmiddels is besloten, dat alle fraters terug verhuizen naar De Bilt bij Utrecht.

De dertien fraters in Borculo hebben toestemming gekregen om hun 67 overledenen op te graven en bij hun nieuwe onderkomen te herbegraven.

CREMATORIUM VELSEN RIJKSMONUMENT

Sinds kort is crematorium Velsen officieel rijksmonument. Het crematorium met een aula en een columbarium in de kelder is in 1907 ontworpen door architect Marius Poel en kwam in 1913 gereed.

Opdrachtgever was de huidige Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie. Deze vereniging werd in 1874 opgericht om crematie in Nederland mogelijk te maken. Eén van de middelen was de bouw van een crematorium. Op 1 april 1914 had voor het eerst in meer dan duizend jaar in Nederland een crematie plaats. Vanwege enkele onvolkomenheden in de Begrafeniswet moest de rijksoverheid crematie sinds 1915 gedogen.

Vanaf de aanvaarding van de Wet op de lijkbezorging in 1955 heeft crematie een wettelijke status.

Het gebouw is intussen uitgebreid met een tweede aula en vier andere columbaria naar ontwerpen van de toonaangevende architect Willem Marius Dudok. Ook tekende hij voor één van de twee urnentuinen.

Het blauwwitte schildje op het crematorium, dat sinds 1989 wordt geëxploiteerd door 'de Facultatieve Groep', symboliseert terecht de erkenning van de cultuurhistorische waarde van het eerste crematorium in Nederland.

GEMEENTELIJKE BEGRAAFPLAATS BAARN

Momenteel wordt de gemeentelijke begraafplaats te Baarn opgeknapt. Foto's van de herstelwerkzaamheden zijn te zien op de internetsite <http://www.begraafplaats-baarn.nl>

E-mail: info@uitvaart.org

www.uitvaart.org

www.gedenkboek.nl

www.begraafplaats.org

www.crematorium.org

Stichting

Uitvaart op het Internet

... Je weet dat de dood bij het leven hoort.

Maar dat betekent niet dat je er altijd op bent voorbereid. De dood is een in- en aan-grijpende gebeurtenis, waarbij rouwen en zaken-moeten-regelen helaas onvermijdelijk samenvallen.

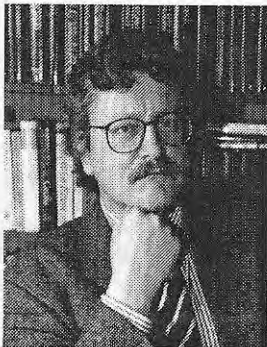
Op zo'n moment is het van belang dat er onafhankelijke informatie beschikbaar is met betrekking tot overlijden, uitvaartverzorging en dienstverlening ...

De site van de Stichting Uitvaart op het Internet biedt die informatie.

Onze site biedt u als ondernemer, stichting of vereniging in de uitvaartbranche - in de breedste zin van het woord - de mogelijkheid tot adverteren en leden-/donateurs werven.

Voor slechts f 400,- per jaar (incl. e-mail adres) heeft u al advertentieplaats op de meest bezochte uitvaart-internetsite van Nederland.

P. Moreelsestraat 30
8932 HS Leeuwarden
T. (058) 21 39 707
F. (058) 2160 194

VAN DE VOORZITTER

Binnenkort viert de Terebinth haar derde lustrum in Dalfsen met, hoe kan het ook anders, een portie begraafplaatsen, lezingen en nog even, want dat kon niet anders, een staartje van de jaarvergadering. Een lustrum is gewoonlijk een gelegenheid om

terug te blikken en vooruit te kijken. Of we dat eerste veel zullen doen is maar de vraag, omdat we druk genoeg zijn met de taken van vandaag en morgen. Toch is het goed voor een vereniging om geregeld bij te sturen; dingen veranderen immers. Een doel dat ooit hoog in het vaandel stond, kan bij nadere reflectie niet meer van groot belang blijken te zijn, of anderen hebben de taak overgenomen.

Wat bij een dergelijke dynamiek opvalt, is de plaats van de oude getrouwen binnen de Terebinth. Naast al hun andere kwaliteiten die met kennis en kunde te maken hebben, vormen de langjarige leden ook een collectief geheugen van de vereniging. Niet dat nieuwe leden zich daarbij tekort gedaan moeten voelen. Sommigen komen met nieuwe kennis binnen, en allen zorgen ervoor dat deze vereniging een zichzelf vernieuwend organisme is; vernieuwend, maar met behoud van de vijftien jaar geleden geformuleerde doelstellingen.

In dat kader kom ik nog even terug op onze zo fraaie, maar soms wat onwerkbaar ondertitel: 'Vereniging tot herstel van zorg rond dood en rustplaats'. Bij een eerste peiling tijdens de jaarvergadering in mei bleek een ruime meerderheid van de aanwezige leden positief te staan tegenover de door het bestuur voorgestelde wijziging van die ondertitel in 'Vereniging voor Funeraire Cultuur'. Op de lustrumbijeenkomst zal nogmaals om een stemming worden gevraagd.

Terwijl ik dit schrijf ligt het eerste deel van de reeks Funeraire Cultuur over Den Haag voor me. Zwolle zal zeer spoedig volgen. Alweer een reden voor de vereniging om zichzelf geluk te wensen met een initiatief. Ik hoor dat het goed gaat met de verkoop en ga er vanuit dat we, voor zover dat nog niet is gebeurd, op het lustrum in Dalfsen allen zullen intekenen op deze reeks.

Ik beschouw het als een goed voorteken voor de vereniging dat ik recent tijdens een bezoek aan de Botanische tuin van Gent onverwacht geconfronteerd werd met die zo betekenisvolle boom, u raadt het al: de Terebinth. Hij stond er gezond bij. Ik hoop veel leden weer te zien in Dalfsen bij ons lustrum.

Wim Meulenkamp

PAS OP DE PLAATS IN DE PROVINCIE 36

Zeeland is afgelegen, waterrijk en mede daarom moeilijk bereikbaar. Misschien vormt de funeraire cultuur van deze provincie daarom een witte vlek in ons geheugen. In dit artikel neemt Henk de Feijter ons mee naar zijn geboorteplaats Axel. In de nieuwe serie 'Een tweede leven' laat hij zien, dat dit stadje weliswaar geen mooie gedenktekens kent, maar wel een interessant hergebruik van een oude gemeentelijke begraafplaats

VERENIGINGSNIEUWS 38

DE DUITSE GESNEUVELDEN VAN DE SLAG OM ARNHEM 42

Medio september worden in Arnhem weer in het bijzijn van veteranen de geallieerde slachtoffers van de Slag om Arnhem herdacht. Stilzwijgend wordt voorbijgegaan aan de honderden Duitse gesneuvelden. In dit artikel vertelt Hans Timmerman, hoe de omgekomenen uit het vijandelijke kamp werden begraven. De recente identificatie van een Duitse militair laat zien, hoe belangrijk het kennen van de laatste rustplaats voor de Duitse nabestaanden is

PUBLICATIES 44

EXCURSIES 46

AGENDA 48

COLOFON

De Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap:

Dit kost personen minimaal 37,50 gulden of 17,50 euro, elke huishouden 15 gulden of 7 euro en organisaties 125 gulden of 57,50 euro per jaar. De contributie kan worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten 5 gulden of 2,50 euro per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau en redactieadres: Rita Hulsman, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam, tel/fax: 010-4212762 tijdens kantooruren, e-mail: terebinth@box.nl

Advertenties en inlegvellen: Terebinthbureau: 010-4212762

Redactie: Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter, Rita Hulsman en Bert Pierik

Lay-out: Henk de Feijter

Eindredactie: Wim Cappers

Kopij: Kopij wordt in Word 97 op flop of via het e-mailadres terebinth@box.nl ingeleverd bij het Terebinthbureau. Scherpe, contrastrijke foto's worden op papier aangeleverd. De laatste inleverdatum voor 2001 is 31 oktober. De verschijningsdatum is 1 december.

Overneming: Artikelen en foto's mogen alleen worden overgenomen na vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie. Illustraties: Bert Pierik (voorpag., p. 46, 48), Henk de Feijter (p. 37, 45), G.R. Castendijk; collectie Gemeentearchief Renkum (p. 42, 43), Marguérite de Jong (p. 47)

ISSN: 1382-5259

de Terebinth, jaargang XV, aflevering 3, september 2001

PAS OP DE PLAATS IN DE PROVINCIE

Veel mensen geloven in een leven na de dood. Aangezien gedenktekens en begraafplaatsen eveneens komen en gaan, kan de vraag worden gesteld, of voor de laatste gedenkplaats ook een tweede leven is weggelegd. Wordt met het grafrecht tevens het leven van een grafteken of um verlengd? Misschien komt een gedenkteken met nieuwe personalia op een andere laatste rustplaats te staan. Of wordt het als bijzonder object gerestaureerd en krijgt het de status van monument. Zelfs een begraafplaats kan na een ruiming of een uitbreiding dan wel als monument een herstart maken. De serie 'Een tweede leven' handelt kortom over hergebruik als bijdrage aan de kwaliteit van onze funeraire cultuur. In de eerste aflevering staat de vraag centraal, of de graven en een gemeentelijke begraafplaats in het Zeeuwse Axel een tweede leven zijn gegund.

Nieuwe gebruiken op het gebied van de uitvaart krijgen veel aandacht. Het juist opgeheven blad Doodgewoon baseerde zijn bestaan er op. Terwijl vernieuwingen inmiddels bijna overal ingeburgerd raken, zijn er toch ook nog streken waar meer bij het oude is gebleven. Niet dat er niets verandert, maar het gaat niet zo vlug. Zeeuws-Vlaanderen is zo'n gebied.

Om nieuwe vormen en gebruiken te zien, ook rond de uitvaart, moet je meestal gaan kijken bij stedelingen, hoger opgeleiden, jongeren en niet-kerkelijken. Bij hen is de mogelijkheid en de wil om af te wijken van het gebaande pad het grootst. Veel van de publiciteit over veranderingen heeft dan ook die categorieën tot onderwerp. Hier gaat het echter juist om de tegenhangers daarvan: de plattelanners, de ouderen, de protestantse kerkleden.

Dit verhaal is gebaseerd op een gemeente, eigenlijk slechts een onderdeel van een gemeente. Axel ligt in Zeeuws-Vlaanderen, een van de weinige gebieden in Nederland waar Vereniging de Terebinth geen reco heeft: in de rest van Zeeland overigens ook niet. De gemeente telt nu ongeveer 12.000 inwoners, waarvan 8.000 in de kern Axel zelf.

De plaats is, net als heel Zeeland, tamelijk vergrijsd, er is weinig werkgelegenheid voor hoger opgeleiden, veel jongeren trekken weg. De kern is overwegend protestants, waarbij de gereformeerde kerk vrijgemaakt (artikel 31) samen met de nederlands-hervormde de grootste is. Daarnaast is naar schatting een derde rooms-katholiek en zijn er nog enkele kleinere geloofsrichtingen.

De vroegere en huidige gebruiken rond dood en begraven worden voor een groot deel weerspiegeld in de opzet en inrichting van begraafplaatsen. In Axel zijn er drie: twee gemeentelijke begraafplaatsen en het rooms-katholieke kerkhof.

Op de plaats, waar nu de gemeentelijke begraafplaats aan de Burchtlaan ligt, wordt al eeuwen begraven. De huidige begraafplaats is aangelegd op de restanten van de oude vestingwal. Afgezien van een handjevol graven met eeuwigdurend recht, waar meest notabelen uit het eind van de 19e eeuw hun laatste rustplaats hebben en oorlogsgraven voor Poolse bevrijders uit 1944 en voor burgerslachtoffers kent de begraafplaats vooral algemene graven. In de jaren zeventig van de 20e eeuw was de begraafplaats vol. Toen is op een opgehoogde klei-akker aan de rand van de plaats de tweede gemeentelijke begraafplaats Westerzicht aan de Westsingel aangelegd. Alleen op Westerzicht zijn enkele urnenmuren en -graven. Tenslotte is er het rooms-katholieke kerkhof aan de Walstraat. Deze is zo goed als vol, katholieken worden nu begraven op het katholieke deel van Westerzicht.

Wat het meest opvalt bij een bezoek aan de begraafplaatsen is zonder twijfel de grote uniformiteit en het gebrek aan uiterlijk vertoon, niet alleen op de gemeentelijke, door protestanten overheerste begraafplaatsen, maar wellicht nog meer op het rooms-katholieke kerkhof. Opschik ontbreekt overal. Volgens uitvaartondernemer D. de Visser zie je nu af en toe wel een bloemstuk bij een begrafenis, maar nog steeds wordt daar zeer terughoudend mee gedaan. Een bezoek aan een graf was en is zeer zeldzaam, al neemt het wel toe. Bij de graven zie je zelden bloemen, je vindt ze nog het meest bij de weinige urnengraven. Cremeren is bepaald niet gewoon in Zeeuws-Vlaanderen, slechts een

vijfde tot een kwart van de overledenen laat zich cremeren, terwijl dat in Nederland gemiddeld de helft is. Bovendien wordt het crematorium in Terneuzen dat er pas sinds 1990 staat, vooral gebruikt door de inwoners van deze stad.

De geringe band met de graven blijkt ook uit het gemeentelijk ruimingsbeleid. Aangezien Westerzicht sinds het eind van de 20e eeuw bijna vol is, wil de gemeente weer gaan begraven op de begraafplaats aan de Burchtlaan. Daartoe moeten algemene graven, die daar al tientallen jaren liggen, worden geruimd. Hoewel de gemeente hiertoe niet verplicht is, bood ze nabestaanden van de te ruimen algemene graven een nieuw graf aan voor de prijs van circa 4000 gulden. Maar weinig mensen zijn op dit aanbod ingegaan. De meeste algemene graven zijn geruimd en de stoffelijke overschotten zijn in een verzamelgraf bijgezet. Bijna niemand heeft bovendien gebruik gemaakt van de mogelijkheid om de stenen van de geruimde algemene graven mee te nemen. Rekening houdend met de overgebleven monumenten en oorlogsgraven wordt de begraafplaats aan de Burchtlaan momenteel opnieuw ingericht.

Hoe is dit gebrek aan belangstelling voor de graven en de tevredenheid met eenvormigheid nu te verklaren? Een van de redenen van de gelijkvormigheid is het reglement van de begraafplaatsen. Bij de gemeentelijke begraafplaatsen was dit altijd heel streng: slechts twee modellen waren toegestaan en omdat er een goedkoper was dan de andere, overheerst die. Bij de katholieken was het overigens nog strenger: alleen een witmarmere kruis was toegestaan. Het strenge reglement voor de opnieuw in te richten gemeentelijke begraafplaats aan de Burchtlaan is slechts enigszins verruimd: monumenten van verschillende steensoorten mogen nu, mits ze de omvang van een bij een meter niet overschrijden. Is er in andere plaatsen vaak verzet tegen strenge regels voor grafbedekking, in Axel is van tegenspraak weinig vernomen.

Waar ligt het dan aan? Schraalheid hoort bij dit soort protestantisme, na het overlijden rest slechts een stoffelijk overschot. De ziel is hopelijk bij de Schepper en wordt pas weer bij de opstanding herenigd met het

EEN TWEEDE LEVEN

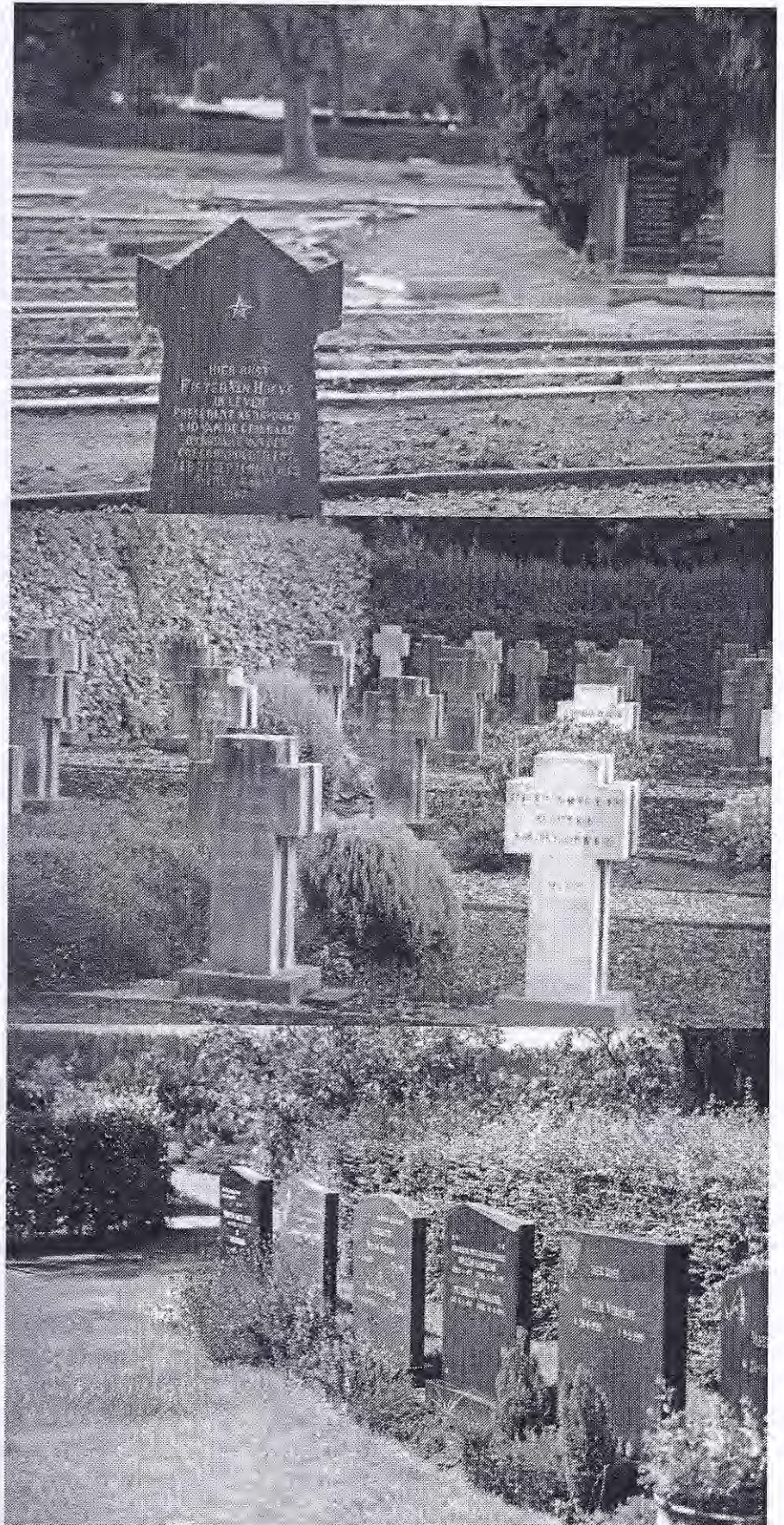
lichaam. Je richten tot het ziellose lichaam is dan ook zonde van de tijd en de plaats van begraven is niet in tel. Zo kort kun je de opvattingen van orthodoxe protestanten over het afgestorven lichaam wel samenvatten. Bij de plechtigheden rond de begrafenis staan zeker niet de verdiensten van de overledenen centraal, maar gaat het veel meer om een waarschuwing aan de achtergeblevenen dat ook zij met de HEERE in het reine moeten komen voor het te laat is. Wellicht heeft de eenvormigheid dus te maken met het strenge protestantse geloof. Maar dan doet zich de vraag voor waarom bij de katholieken die uniformiteit zo mogelijk nog groter is. Zelfs de katholieken houden vast aan hun eenvoudige kruisen.

Historisch gezien valt te denken aan het feit dat eind 16e eeuw tijdens de Nederlandse Opstand het stadje Axel in de frontlijn lag van troepen die zich onder leiding van prins Maurits verdedigden tegen de Spaanse troepen. Toen zou de katholieke minderheid zich aan de protestantse overheersing hebben leren aanpassen. Maar ook in de overwegend katholieke delen van Zeeuws-Vlaanderen, bijvoorbeeld in Hulst, is het vertoon op de begraafplaatsen niet uitbundig. Een sociologische verklaring is dat in een dergelijk, wat geïsoleerd en overwegend agrarisch gewest de standsverschillen niet erg groot waren. Dit weerspiegelt zich in de meestal niet overdreven luxe woningen en dat zie je ook op de begraafplaatsen.

En tenslotte is het misschien zo dat Zeeuws-Vlamingen gewoon heel bescheiden, nuchtere, hardwerkende mensen zijn die weinig van stadse fratsen willen weten. Voor de toekomstige reco zal Zeeuws-Vlaanderen een forse uitdaging zijn.

Henk de Feijter

Hiernaast van boven naar beneden:
-weinig graven over aan de Burchtlaan
-eenvormigheid op oude katholieke kerkhof
-meer mogelijkheden op Westerzicht

VERENIGINGSNIEUWS

BESTUURSFUNCTIES

Voorzitter: Wim Meulenkamp, 030-2731947; secretaris: Ineke Verbeek, 070-3861256, e-mail,ieverbeek@hetnet.nl; penningmeester: Martin van den Broeke, 070-3563943; public relations: Rolf Captijn, 055-3602985

VAN DE BESTUURSTAFEL

CONTRIBUTIE

Een aantal leden heeft de contributie voor dit kalenderjaar nog niet overgemaakt. De penningmeester verzoekt vriendelijk dit alsnog zo gauw mogelijk te doen. Het volgend jaar zal de contributie in euro's worden berekend en wel 17,50 euro per lid. Voor gezinsleden en organisaties wordt dit naar verhouding aangepast. Dan zal de ledenadministratie ook definitief worden overgenomen door de secretaris: dit met het oog op vermindering van de werkdruk op het Terebinthbureau.

LUSTRUM

Diegenen van u die op de algemene ledenvergadering te Culemborg waren zullen zich herinneren dat het de bedoeling is om op bijeenkomst in Dalfsen op zaterdag 15 september ook een korte algemene ledenvergadering te houden. Een aantal punten dat in Culemborg besproken werd kan dan in stemming worden gebracht.

Het betreft in de eerste plaats de nieuwe ondertitel van de vereniging. Vrijwel unaniem werd besloten dat die voortaan als volgt gaat luiden: Vereniging voor Funerair Cultuur.

Het volgende punt dat de vergadering zal worden voorgelegd betreft de statutair vastgestelde periode, die bestuursleden mogen aanblijven. Het blijkt dat het toch wat meer tijd kost dan twee keer drie jaar om echt goed ingewerkt te raken in de zaken die behartigd dienen te worden. Het voorstel van het bestuur is om deze termijn te verlengen tot twee keer vier jaar.

Tenslotte kunnen in Dalfsen eindelijk de begroting en overige financiële zaken worden besproken.

WERKGROEP BEGRAAFPLAATSEN

Op initiatief van mevrouw Fokke Wisse Smit-Kooman uit Hilversum

en Wim Vlaanderen gaat er een werkgroep Begraafplaatsen van start. Het is de bedoeling om in het komend najaar een bijeenkomst te organiseren van alle verenigingen, stichtingen dan wel vrienden van een begraafplaats. Het blijkt dat steeds meer mensen bezig zijn zoiets te beginnen ter behoud van een plaatselijke begraafplaats. Iedereen wordt dan geconfronteerd met dezelfde problemen. Een organisatie moet altijd beginnen met statuten op papier te zetten. Het Terebinthbureau wordt herhaaldelijk gevraagd om een voorbeeld. Het lijkt dan toch wel voor de hand te liggen dat we dit soort informatie uitwisselen, zodat niet iedereen identieke problemen zelf moet zien op te lossen. Uiteindelijk kan deze informatie dan in de recomap worden opgenomen. Ineke Verbeek verzoekt daarom mensen, die lid zijn van een dergelijke vereniging of stichting, er juist mee van start gaan, of kennis hebben van een dergelijke vereniging, dit aan haar door te geven via haar telefoonnummer of e-mailadres, die staan vermeld bij de bestuursfuncties.

EXCURSIECOMMISSIE

Na vele jaren hun energie gestoken te hebben in de Excursiecommissie, houden zowel Teun Oosterbroek als Marietje en Henk Mandersloot er aan het eind van het jaar mee op. Gelukkig heeft zich inmiddels Annemarie van der Wal bereid verklaard om Marietjes taak over te nemen: belpunt zijn voor vragen en aanmeldingen. De commissie kan naast Annemarie en Wim Vlaanderen, die lid blijft, toch wel meer mensen gebruiken. Het betreft een coördinerende taak, want de reco's maken de plannen voor de excursies in hun regio. U kunt zich aanmelden bij Ineke Verbeek via haar telefoonnummer of e-mailadres, die staan vermeld bij de bestuursfuncties.

RECOBIJEENKOMST

De volgende recobijeenkomst vindt plaats op zaterdag 3 november in Leiden. We mogen gebruik maken van de aula van de begraafplaats Groenesteeg. Deze begraafplaats staat al jaren op de monumentenlijst. Een uitnodiging met programma volgt zo spoedig mogelijk. Vanzelfsprekend zullen een aantal leden van

het bestuur aanwezig zijn. Leon Bok zal dan uitleg geven over een nieuw project in samenwerking met de ontwerper van de site www.dodenakkers.nl. In samenwerking met Antoine Fonville is het de bedoeling dat alle begraafplaatsen hier vermeld gaan worden met een foto ter illustratie. Leon is bezig het omschrijvingsmodel te ontwerpen.

BEURZEN

Rolf Captijn zorgt voor onze aanwezigheid op twee beurzen, een in Assen en een in Antwerpen.

STUDIEDAGEN IN 2002

Er wordt nog nagedacht over de precieze indeling van de nu twee studiedagen in samenwerking met onder andere de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Zodra er definitieve afspraken zijn worden de leden op de hoogte gebracht.

RAAD VAN ADVIES

Tijdens de laatste vergadering van de Raad van Advies meldde Wim Vlaanderen dat begraafplaats beheerders Oost momenteel een depot opzetten met materiaal zoals hekjes, paaltjes en kettingen. Wim zal hier vast wel meer over vertellen tijdens de recobijeenkomst.

Ook kwam de kwestie van de NSB-graven ter sprake. De vergadering was het met het bestuur eens dat het misschien beter is de betreffende graven niet als apart aandachtspunt te behandelen, maar als onderdeel van een geheel. Zo kan een dergelijk graf te vinden zijn op een zogenaamde verloren begraafplaats. Hier werden vroeger zelfmoordenaars of doodgeboren kinderen begraven. Het NSB-graf is dan een deel van een te beschermen geheel en krijgt een plaats in de totale geschiedenis van een begraafplaats. Uiteraard maakt de Duitse bezetting met alles wat daar bij tot stand kwam als bunkers en dergelijke ook deel uit van onze geschiedenis. Bunkers worden op het ogenblik al als te beschermen object gezien en in stand gehouden. Dezelfde redentatie gaat op voor een NSB-graf.

Een andere mogelijkheid is om een dergelijk graf onder te brengen in een meer omvattend onderzoek naar interessante graftekens, zoals die van Vrijmetselaars of Zouaven. Er

VERENIGINGSNIEUWS

zou dan een werkgroep Inventariseren Graftekens kunnen worden opgezet.

Tegenwoordig kijkt de Rijksdienst voor de Monumentenzorg steeds meer naar het geheel, de context van een te behouden object. Het is niet langer de bedoeling om alleen te kijken naar een bijzondere grafsteen. Ook graven van gewone burgers zijn belangrijk, anders vallen er gaten in de geschiedenis. De vergadering besloot dat dit een belangrijk punt is voor de reco's. De Terebinth dient een lijst op te stellen met duidelijke criteria die in een eventueel te geven advies moeten doorklinken. Hier ligt een belangrijk punt van samenwerking met de Rijksdienst die dan dezelfde criteria zou kunnen volgen. Bovendien moeten we niet alleen het erfgoed bewaren van vroeger maar we moeten ook zorgen voor de huidige funeraire cultuur in het belang van de toekomst. Het Terebinth Handboek is in dit opzicht aan vernieuwing toe. Dit moet een actiepunt worden. Zo zal er met het oog op de lokale geschiedenis wel eens gekozen moeten worden voor een persoon, liever dan voor een grafsteen. Een ander punt dat ter sprake kwam

was de verwarring rond de gebruikte terminologie door veel uitvaartondernemers. Benamingen dekken niet altijd de zelfde inhoud. Dit maakt dat mensen vaak teleurgesteld worden omdat ze niet krijgen wat ze dachten gekozen te hebben. Hier ligt opnieuw een taak voor de reco's. Zij moeten bij de beheerders, gemeentelijke of bijzondere eigenaren, duidelijk maken hoe belangrijk eenduidige terminologie is. Iedere begraafplaats zou over een duidelijke folder moeten beschikken ter informatie van de nabestaanden. Ook dit is een punt voor de volgende recobijeenkomst.

REGIONIEUWS

REGIO 7 Noord-Drenthe

In Smilde is een grote, oude begraafplaats te vinden, gelegen rond een grote vijver. Via een bos is deze verbonden met de nieuwe begraafplaats Kyllot. Zoals verwacht kan worden zijn op de oude begraafplaats, de stèles, staande tussen de vele hoge bomen, in de meerderheid en zijn op de nieuwe begraafplaats nagenoeg alleen zerken te vinden.

Helaas is aan de indeling van deze nieuwere begraafplaats, naast wat hagen voor de afscheiding, niet veel aandacht besteed. De oude begraafplaats toont veel meer variatie. Rond de vijver met een eiland in het midden zijn de grafrijen gegroepeerd. Daar zijn ook nog 24 hekwerken rond graven te vinden.

De gemeentelijke begraafplaats Hooghalen is goed onderhouden. De begraafplaats kent een kruisstructuur met een, nog bijna niet gebruikte, grote uitbreiding aan de westzijde. Hier zijn weinig stèles en veel zerken te vinden. Vermeldenswaard is het grote aantal graven van Ambonese landgenoten, waaronder veel, 94, kindergraven.

De begraafplaats te Hoogersmilde kent de bekende rijenstructuur in kruisvorm, waarbij in het nieuwe gedeelte aandacht is geschonken aan een afzonderlijke groep grotere grafruimten binnen een lage buxusomheining. Een urnenmuur met bank en boomgroei binnen een omheining vormt een welkom rustpunt. Echter ook het oudste gedeelte is nog ruim voorzien van bomen.

NUVA
UITVAARTZORG
VERZEKERINGEN

Hoofdkantoor
Gasgracht 10
7941 KE Meppel

Telefoon 0522 - 235555
fax 0522 - 235550

Gratis
informatienummer
0800 - 1292

Overlijdensmelding
0800 - 8192

NUVA,
met begrip voor elkaar

VERENIGINGSNIEUWS

Hier zijn wel in de loop der tijd veel graven zijn geruimd.

REGIO 9 Zuidwest-Drenthe

De kleine begraafplaats Witteveen, welke midden in het land gelegen is, is aangelegd volgens de Engelse landschapsstijl. Alle graven zijn aan de bochtige paden gelegen, waardoor deze begraafplaats een zeer intiem karakter heeft. Naast een mooie verzorgde boomgroei op de begraafplaats, wordt deze ook rondom door bos omgeven.

Westerbork kent, naast de bekende herdenkingsbegraafplaats van het kamp, een grote dorpsbegraafplaats met vooraan een breed deel en een smaller verlengstuk. Ook hier heeft veel ruiming plaatsgevonden in het oudste deel en munt het nieuwe deel niet uit in originaliteit.

REGIO 13 Veluwe

Wim Vlaanderen gaf in Nunspeet en Arnhem, respectievelijk voor de Heemkundevereniging Nuwenspete en de Gelderse Leeuw Vereniging voor Genealogie en Wapenkunde, lezingen met als het thema 'Begraven door de eeuwen heen'.

REGIO 36 Zuidoost Noord-Brabant

Een snelle actie van de Terebinth heeft er toe bijgedragen dat twee waardevolle neogotische graftekens op begraafplaats St. Jan Onthoofding in Moergestel behouden blijven. Beide monumenten staan op de nominatie rijksmonument te worden, maar voor één van beide dreigde ruiming vanwege het vervallen van de grafrechten. De gemeente Oisterwijk vroeg en kreeg advies over de waarde en mogelijkheden van behoud van beide grafmonumenten. Tegelijkertijd werd de pers ingeschakeld, wat resulteerde in een interview met Rindert Brouwer en een artikel in het Brabants Dagblad op 19 mei jongstleden, waarin onder andere Brouwer het volgende in de mond wordt gelegd: 'Zo is de marmeren gedenkplaat van Mommers geplaatst binnen een aedícula en is de deklíjst van Van Gils uitgerust met spitsboognissen en bladkapitelen.' En al heeft Brouwer dit niet zo gezegd, het getuigt toch wel van de deskundigheid die de Terebinth in huis heeft. Het kerkbestuur heeft inmiddels positief gereageerd en zelfs gespro-

ken over de 'eeuwigheidswaarde' van beide grafmonumenten.

De Trompetter, een huis-aan-huisblad in Noord-Brabant, heeft een aantal jaren geleden een serie artikelen geplaatst over in cultuurhistorisch opzicht interessante begraafplaatsjes in de Kempen. Dit jaar is deze krant begonnen om tweeweekelijks een interview te plaatsen met mensen uit de wereld van dood, rouw en begraven: zo kwamen een pastor, een steenhouwer en een uitvaartondernemer aan het woord. In week 25 verscheen er een artikel over de Terebinth. Al rondwandlend over het Oude Kerkhof in Valkenswaard sprak journalist Harrie Fiers met Rindert Brouwer over onze vereniging, het belang van het behoud van het funeraire erfgoed en zijn lessen levensbeschouwing. Elk jaar geeft Brouwer namelijk een deel van zijn lessen aan de leerlingen van 5 VWO over het thema Eindigheid op deze begraafplaats en laat hij hen daarna veldwerk verrichten. Interessant hierbij is ook te vermelden dat de gemeente Valkenswaard de cultuurhistorische waarde van deze begraafplaats, waar al werd begraven in de 11e eeuw, naar waarde schat: de oude ingangspoort wordt gerestaureerd, er komt een replica van het baarhuisje, diverse waardevolle monumenten worden hersteld en door middel van een lage muur worden de contouren van het middeleeuwse kerkerf aangegeven.

De Terebinth wordt steeds bekender in stad en land. Een actie van de voormalige becoreco's Jeannette Goudsmit en Rindert Brouwer heeft er destijds voor gezorgd dat in Suurlands vademeca en stadsgidsen ook een vermelding werd opgenomen over de Terebinth. Dat kan soms leiden tot vreemde telefoontjes: 'Ik doe de melding van een overlijden. Wilt u de uitvaart regelen?' De vermelding in de stadsgids onder het hoofdje 'Culturele instellingen' leidde er in Eindhoven toe dat het bestuur van 'Stichting de Therebint (kerkhoven)' een uitnodiging kreeg om in het gezelschap van andere besturen dan wel directies van Eindhovense cultuurhistorische instellingen met de wethouder maatschappelijke ontwikkeling van gedachten te wisselen over de nota 'De koers van cultuurhistorie'. De nota presenteert de uitgangspunten voor een nieuwe gemeentelijk beleid met

betrekking tot de cultuurhistorie: 'hoe laten wij het verleden van onze stad voortleven? Hoe maken wij van onze stadsgeschiedenis een belevenis?' Alleen al de drievoudige fout in de adressering was voor Rindert Brouwer reden om gehoor te geven aan de oproep. Hij wist niet alleen de fouten te herstellen, maar ook de inhoudelijke doelstellingen van de Terebinth te verduidelijken en het belang van zorg voor en behoud van het funeraire erfgoed te bepleiten. Veel instemming met en eye-openers bij zowel wethouder als vertegenwoordigers van andere cultuurhistorische instellingen waren het voorlopige resultaat en de Terebinth zal bij volgende bijeenkomsten en acties betrokken worden.

REGIO 37 Noord-Limburg

De gemeente Helden voert momenteel restauratiewerkzaamheden uit aan diverse graftekens op de begraafplaats aan de Kerkstraat. Vooral de gietijzeren kruisen zijn dringend toe aan conservering. Ook zijn er door uitspoeling diverse grafstenen scheefgezakt. De gemeente heeft het initiatief genomen om deze rustige plek te onderhouden. Iedereen die nog grafrechten heeft en bezwaren heeft tegen het onderhoud kan zich melden bij de gemeente. Ook met vragen kan men daar terecht. Op de informatiepagina van de gemeente Helden in het plaatselijke weekblad wordt hieraan uitgebreid aandacht besteed. Onlangs brachten Marianne van der Elzen en Guus Rüsing van de Terebinth een bliksembezoek aan de gemeente en de begraafplaats. Daar werd gesproken met een groepje ambtenaren afkomstig van de verschillende gemeentelijke diensten die met de begraafplaats te maken hebben. Het gaat onder andere om de afdelingen Bevolking, Monumenten, Bouw- en woningtoezicht en Openbaar groen. Ook de plaatselijke heemkundevereniging was aanwezig. Ter plekke gaf de regiocoördinator een soort hoorcollege over datgene wat er allemaal dient te gebeuren. Dit werd vlijtig door de ambtenaren zelf opgetekend. Met één ochtend werk ontstond ter plekke een plan van aanpak om deze mooie begraafplaats te herstellen. Zo kan het ook: hulde aan de gemeente Helden!

LEDENSERVICE REEKS FUNERAIRE CULTUUR

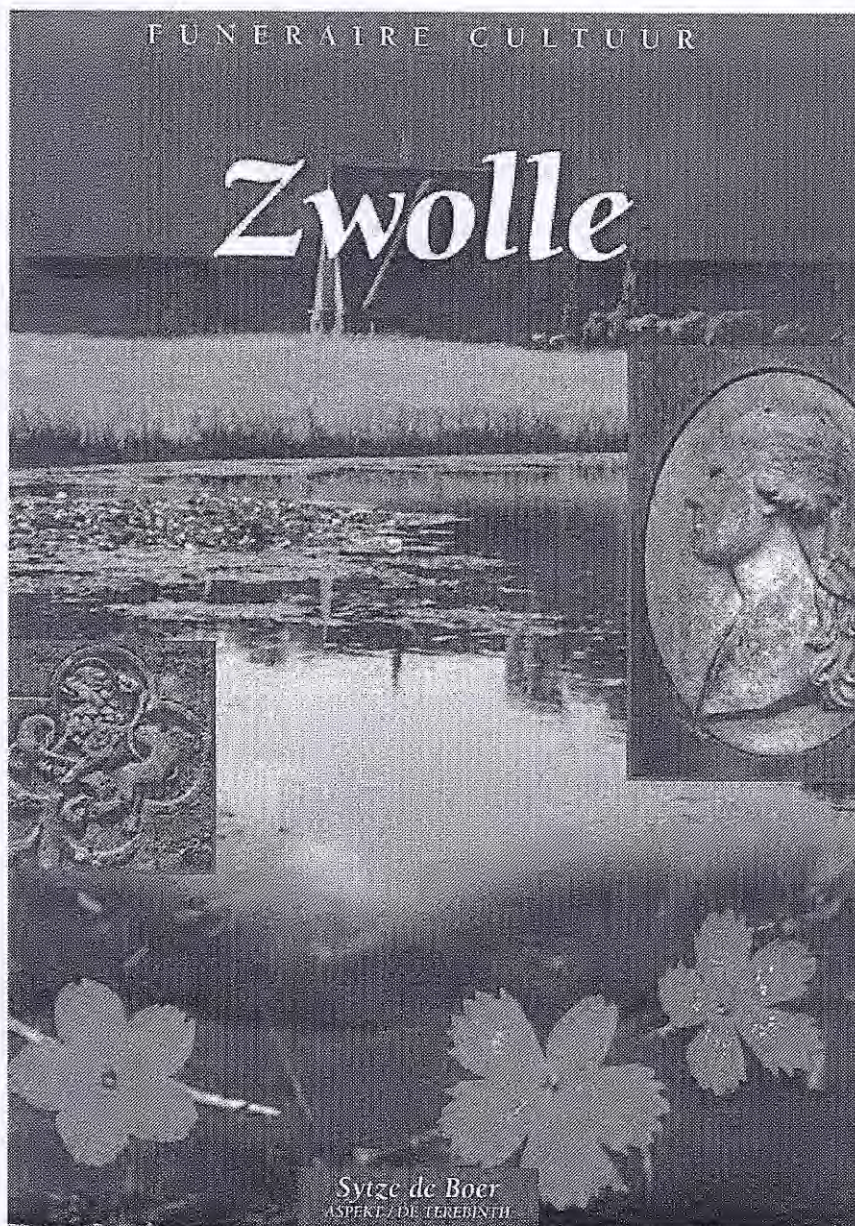
Zojuist is het eerste deel verschenen van de nieuwe Terebinthreeks over de funeraire cultuur van Nederland. Het zijn handzame boekjes, royaal geïllustreerd en opgezet in de vorm van routes die per fiets of auto, en in de steden per openbaar vervoer, afgelegd kunnen worden. Met een deeltje in de hand wandelt de lezer langs interessante kerkhoven, kapellen, begraafplaatsen, crematoria, hekwerken, grafmonumenten en treurbomen uit het verleden. Via voorbeelden van hedendaagse graftekens en urnen biedt de reeks tegelijk een handreiking voor een betere zorg voor onze funeraire cultuur in de toekomst.

Behalve aan Amsterdam besteedt de reeks aandacht aan alle provinciale hoofdsteden en aan regio's in de provincies. In 2001 verschijnen drie delen: Den Haag in juni, Zwolle in september en Alblasserwaard/Vijfheerenlanden (Zuid-Holland) in november. De gehele reeks zal inclusief een inleidend deel minimaal 25 delen omvatten.

Nooit eerder is de funeraire cultuur van Nederland zo uitgebreid beschreven en toegankelijk gemaakt. Nooit eerder is de Nederlandse funeraire cultuur zo integraal benaderd door deze in relatie te brengen met de omgeving, de cultuurhistorie en de kunsthistorie en door lijnen te trekken naar de toekomst.

Is het eerste doel van de reeks een bijdrage te leveren aan de verspreiding van kennis over onze funeraire cultuur, het tweede doel is inzicht te geven in de mogelijke keuzes bij begraven en cremeren. Elke uitgave gaat in op zowel historische als actuele ontwikkelingen. De serie geeft belangstellenden daarmee een handreiking om, los van droevige omstandigheden, tijdig na te denken over de vormgeving van hun eigen uitvaart. Zo wordt een weloverwogen funeraire cultuur in de toekomst bevorderd.

Terebinthleden kunnen met korting intekenen op de reeks of een aantal delen daarvan. De winkelprijs is F19,95 per deel. U betaalt F17,50 per deel inclusief verzendkosten als u onderstaande bon invult, kopieert en faxt naar 010-4212762. Opstu-

ren kan ook: Vereniging de Terebinth, postbus 85177, 3009 MD Rotterdam.

Formaat: 22x15,7 cm
 Omvang: 64 pagina's
 Uitvoering: full-color omslag, zwart-wit binnenwerk
 Illustraties: ongeveer 1 per pagina

Kruist u alstublieft uw voorkeur aan:

Ik schrijf in voor 24 delen en betaal in totaal F420,- inclusief verzendkosten. Het inleidend deel krijgt u gratis

Ik schrijf in voor 12 delen en be-

taal in totaal F210,- inclusief verzendkosten. Het inleidend deel krijgt u gratis

Ik schrijf in voor de eerste 3 delen, Den Haag, Zwolle en Alblasserwaard/Vijfheerenlanden en betaal in totaal F52,50 inclusief verzendkosten

Naam:
Adres:
Postcode:
Plaats:
Telefoon:
Datum:

Handtekening:

DE DUITSE GESNEUVELDEN VAN DE SLAG OM ARNHEM

Van 17 tot 26 september 1944 werden door Britse en Duitse militaire eenheden in Arnhem en Oosterbeek zware gevechten geleverd die later onder de naam Slag om Arnhem bekend zouden worden.

Aan Britse zijde vocht de 1st British Airborne Division aangevuld met de 1st Polish Independent Parachute Brigade. Zij zagen zich geplaatst tegenover de overblijfselen van de 9. SS-Panzerdivision Hohenstaufen en de 10. SS-Panzerdivision Frundsberg, die gedurende de strijd werden aangevuld met diverse eenheden van Wehrmacht, Kriegsmarine en Luftwaffe. Tijdens de strijd sneuvelden naast ongeveer 1.900 geallieerde evenzoveel Duitse militairen.

De Duitse gesneuvelden werden in veel gevallen in het gevechtsgebied in veldgraven begraven. Deze lagen in tuinen, langs wegen, in bossen etcetera.

Grote aantallen gesneuvelden werden afgevoerd naar de Duitse militaire begraafplaatsen Ehrenfriedhof Zypendaal te Arnhem en Ehrenfriedhof Grebbeberg te Rhenen. Anderen kwamen terecht op burgerbegraafplaatsen in de omgeving van plaatsen waar eenheden na de gevechten waren ondergebracht. Ook namen de Duitsers een aantal noodbegraf-

plaatsen in gebruik. Deze lagen onder meer in Arnhem aan de Apeldoornseweg bij de Saksen Weimar Kazerne, in Velp langs de Zutphensestraatweg en in Ede bij de Ginkelse Heide. Enkele eenheden namen hun gesneuvelden mee naar Duitsland.

De gewonden werden via de verbandposten vlak achter het front naar verschillende militaire hospitaalen in de regio gebracht. Daarvoor hadden de Duitsers verschillende ziekenhuizen gevorderd. Het Gemeenteziekenhuis in Arnhem was bij de Duitsers in gebruik, in Utrecht was het Kriegslazarett 1/686 en in Apeldoorn het Kriegslazarett 4/686 ondergebracht. Noodhospitaalen waren in scholen, hotels en andere gebouwen in de omgeving van het strijdtoneel gehuisvest. Veel gewonden bezweken uiteindelijk aan hun verwondingen en kregen een graf op het terrein van het desbetreffende hospitaal of op een begraafplaats in de buurt. Ook werden gewonde militairen naar ziekenhuizen in Duitsland gebracht.

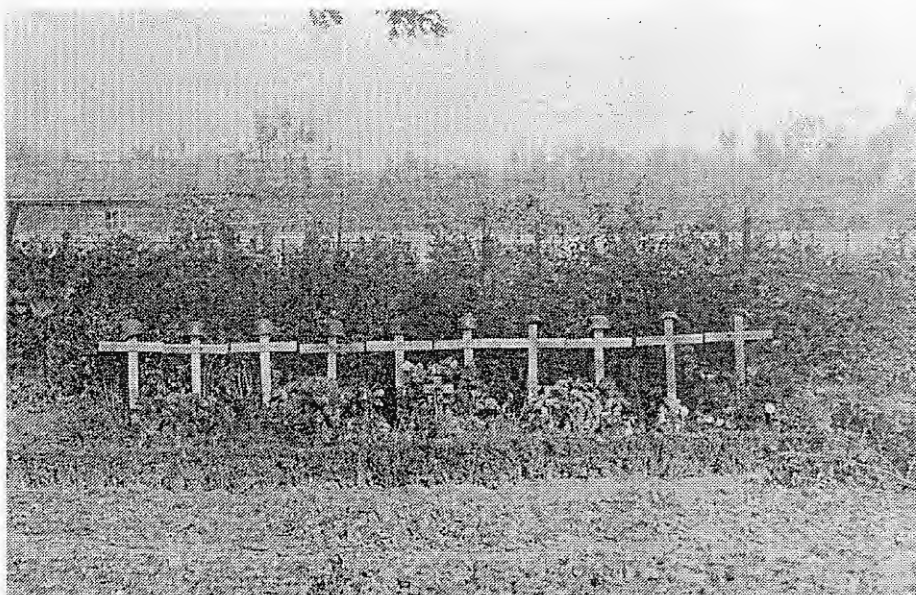
Hoewel een aanzienlijk deel van de omgekomen Duitse militairen tijdens de strijd naar elders was overgebracht, bleef een groot aantal in veldgraven achter. De meest voor de hand liggende reden hiervoor is dat een aantal eenheden niet de middelen had de gesneuvelden te vervoeren en na de gevechten direct werd overgeplaatst. Het betrof hier voornamelijk soldaten van eenheden ingedeeld bij de Division Von Tettau,

die gevechten leverden aan de westzijde van het frontgebied. Vooral van het Luftwaffe-onderdeel Ersatz- und Ausbildungs Regiment Hermann Göring en de Kriegsmarine-onderdelen 10. Schiffsstamm Abteilung en Marine Schützen Batallion 250 lagen grote aantallen omgekomen militairen in Oosterbeek begraven. Na de gevechten werden zij door soldaten van de eigen eenheden, gevangen genomen Britten en achtergebleven burgers, onder dwang van de Duitsers, teraardebesteld.

Onder leiding van de Dienst Gemeentewerken werd op 1 augustus 1945 een begin gemaakt met het opgraven van de gesneuvelde militairen in de gemeente Renkum. De lijken verkeerden in vergaande staat van ontbinding. Een eventueel aanwezig identiteitsplaatje en/of naam op het graf dienden als bewijsmiddel voor het vaststellen van het persoonlijke nummer en/of naam van de gesneuvelde. Vaak werden geen voorwerpen voor identificatie aangetroffen. Wanneer bij de lichamen identiteitsplaatjes werden gevonden, bleken dit altijd halve exemplaren te zijn. Daarom werd aangenomen dat bij de eerste begraving identificatie onder toezicht van de Duitsers had plaatsgevonden waarbij zij de andere helft van het plaatje hadden meege-

nommen. De Duitse identiteitsplaatjes bestonden uit twee identieke delen met op elke helft het persoonlijk nummer en meestal de gegevens van het legeronderdeel waarbij de betreffende militair was opgekomen. Wanneer een militair om het leven kwam werd één helft van het plaatje afgebroken en, via de legereenheid waar hij op dat moment bij diende, opgestuurd naar de Wehrmachts-Auskunftstelle in Berlijn. De andere helft bleef bij de overledene achter.

De stoffelijke overschotten werden op de dag van opgraving overgebracht naar het Ehrenfriedhof Zypendaal in Arnhem. Daar werden zij onder een volgnummer met daarbij de R van Renkum herbegraven. Vanwege het ruimtegebrek op de dodenakker werden twee lijken boven elkaar begraven. Het bergen van de lichamen zou tot 1 oktober 1945 duren. In totaal waren er toen 418 Duitsers geborgen. Al snel bleek dat her er der nog graven in de gemeente aanwezig waren waardoor het werk op 22 oktober 1945 werd hervat. Uiteindelijk werd op 26 juni 1946 het laatste stoffelijke over-

schot naar Arnhem overgebracht waarna het totale aantal 454 gesneuvelden bedroeg.

De Duitse militaire begraafplaats Ehrenfriedhof Zypendaal, destijds gelegen nabij de kruising Schelmseweg/Deelenseweg in de bossen van Schaarsbergen aan de rand van Arnhem, was al vanaf de meidagen van 1940 in gebruik. In de eerste maanden van de oorlog werden daar ongeveer honderd gesneuvelde Duitsers teraardebesteld, die hadden deelgenomen aan de inval in Nederland. In de periode daarna werden tot 17 september 1944, de dag waarop de Slag om Arnhem begon, ongeveer vierhonderd doden op deze begraafplaats begraven. Een aanzienlijk deel hiervan behoorde tot het vliegende personeel van de Luftwaffe. Daarnaast werden Duitse militairen begraven die door bombardementen, beschietingen, ongevallen of ziekten om het leven waren gekomen. Vanaf 17 september 1944 tot aan het einde van de oorlog werden tweehonderdvijftig militairen begraven, van wie rond de honderdvijftig tijdens de Slag om Arnhem. In mei 1945 lagen ongeveer 750 Duitse militairen op de begraafplaats. Na de bevrijding werden, naast de eerder genoemde 454 gesneuvelden uit de gemeente Renkum, 548 stoffelijke overschotten, aangetroffen in veldgraven in de gemeente Arnhem, overgebracht naar het Ehrenfriedhof Zypendaal. Onder deze ruim duizend gesneuvelden bevinden zich nog steeds rond de 330 onbekenden die tijdens de Slag om Arnhem om het leven zijn gekomen. Tussen 2 augustus 1948 en 12 februari 1949 zijn de stoffelijke resten overgebracht naar de Duitse militaire begraafplaats te Ysselsteyn.

De recente identificatie van Bootsmann Alfred Steckhan bewijst dat het ook na meer dan vijftig jaar van groot belang is onderzoek te doen naar de identiteit van vermisten die als onbekende of onder een afwijkende naam in Ysselsteyn begraven zijn.

Alfred Steckhan was als Bootsmann ingedeeld bij de Duitse Kriegsmarine. Oorspronkelijk gestationeerd in Frankrijk moest hij na de geallieerde landing op 6 juni 1944 in Normandië, terugtrekken richting Nederland. Daar werd hij ondergebracht in het Marine Auffanglager Zwolle, waar al het terugtrekkende marinepersoneel uit Frankrijk en België werd verza-

meld. Alfred werd ingedeeld bij de 2. Kompanie, Marine Auffanglager Zwolle. Na het begin van de Slag om Arnhem werd in het Auffanglager een gevechtseenheid onder de naam Marine Schützen Batallion 250 gevormd. Dit onderdeel, ook wel Kampfgruppe 642 genoemd, werd vanaf 19 september 1944 in Oosterbeek en omgeving tegen de Britse luchlandingstroepen ingezet. Op 20 september kwam Alfred om het leven.

In 1945, na de bevrijding, trof men Alfreds veldgraf langs de Valkenburglaan in Oosterbeek aan, maar hij werd geregistreerd onder de achternaam Sterkhan. Zijn stoffelijke overschot werd overgebracht naar het Ehrenfriedhof Zypendaal in Arnhem. Ondanks een brief die zijn vrouw in 1947 aan de gemeente Arnhem stuurde in de hoop de laatste rustplaats van haar man te vinden, slaagde men er destijds niet een verband te leggen tussen de naam van de vermiste, en de 'Alfred Sterkhan' die op de lijst van opgegraven Duitse militairen in de gemeente Renkum voorkwam.

In 1948 werd 'Sterkhan' overgebracht naar de Duitse militaire begraafplaats in Ysselsteyn, waar men begin jaren zestig alsnog geprobeerd heeft zijn ware identiteit vast te stellen. Aangezien dat ook toen niet lukte, lag hij tot voor kort zonder verdere persoonsgegevens onder de naam Alfred Sterkhan begraven.

Door de vondst van de bovengenoemde brief in het gemeentearchief in Arnhem, kon 52 jaar na dato de desbetreffende informatie toch nog worden gecombineerd met de onjuiste naam op de lijst van de gemeente Renkum. Een goede samenwerking tussen verschillende Duitse instanties had de positieve identificatie tot gevolg en men is er in geslaagd de twee dochters van Alfred op te sporen.

Anneliese, zijn jongste dochter, schreef afgelopen jaar een brief aan ondergetekende waaruit hieronder

enkele passages.

'Ich war ja maßlos überrascht, als ich im März diesem Jahres von der Deutschen Dienststelle aus Berlin die Information erhielt, daß es "durch Hinweise eines niederländischen Bürgers" möglich war, festzustellen, daß mein Vater auf den deutschen Soldatenfriedhof Ysselsteyn sein letzte Ruhestätte gefunden hat. Ihrer Forschungsarbeit ist es also zu verdanken, daß wir nach all diesen Jahren endlich etwas über das Schicksal unseres Vaters erfahren konnten. Ich bin Ihnen wirklich sehr dankbar, daß es durch Ihre Arbeit möglich geworden ist, hoffentlich noch diesem Jahr, das Grab meines Vaters zu besuchen.'

Het graf van Bootsmann Alfred Steckhan is te vinden op de begraafplaats te Ysselsteyn in blok BM, rij 12, grafnummer 283.

Hans Timmerman

PUBLICATIES

N. Ex, en F. Scholten, De prins en de Keyser. Restauratie en geschiedenis van het grafmonument voor Willem van Oranje (Bussum: Uitgeverij Thoth, 2001, ISBN 90-6868-284-9, 220 blz., F47,50).

In vergelijking met het buitenland telt Nederland weinig monumenten. Ons land eert spaarzaam grote mannen en herinnert zelden grootse momenten. De recente en ingrijpende Tweede Wereldoorlog herdenken wij Nederlanders nog met de meeste monumenten. Daarnaast zijn er behalve in de nationalistische negentiende eeuw in de Gouden zeventiende eeuw gedenktekens opgericht. Ze kregen de vorm van praalgraven voor zeehelden, die tijdens de Nederlandse Opstand en de Engelse Oorlogen vochten.

Aan sommige personen en gebeurtenissen hechten wij desondanks grote waarde. Dit blijkt uit de restauratie gedurende de laatste jaren van twee gedenktekens.

Het Nationaal Monument op de Dam, dat in 1956 ter herinnering aan de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog werd onthuld, is in de jaren 1996-1998 gerestaureerd. Het praalgraf in de Nieuwe Kerk te Delft voor Willem van Oranje, die tijdens de Nederlandse Opstand in 1584 door Balthasar Gerards werd doodgeschoten, is in de jaren 1996-2001 hersteld. Over de restauratie van het graf is dit jaar een boek verschenen. De publicatie zelf is al een monument. Het boek heeft een fraai liggend formaat en een leeslint in de kleuren rood, wit en blauw. Het is ruim geïllustreerd met foto's in zwart-wit en kleur, het heeft een notenapparaat, een literatuurlijst, een Engelse samenvatting, een opsomming van de restaurateurs, een register en het sluit af met een serie foto's van de herstelwerkzaamheden aangevuld met fragmenten uit een werkverslag en een dagboek.

In 1614, tijdens het Twaalfjarig Bestand, gaven de Staten-Generaal aan Hendrick de Keyser opdracht voor het maken van een praalgraf. De Keyser was een vooraanstaand en vernieuwend bouwmeester, die het gebruik van marmer, het gieten van bronzen beelden en het Classicisme in de Republiek introduceerde. Het praalgraf, dat naar voorbeelden voor Franse en Engelse vorsten is gebouwd, kwam in 1621 gereed.

In het voormalige koor onder een baldakijn ligt Willem uitgehakt in wit

marmer, alsof hij in zijn kamerjas slaapt. Zijn handen zijn niet gevouwen, maar liggen langs het lichaam. Aan het hoofdeinde is Willem als militair in brons uitgebeeld. Hij knielt niet, maar zit. Met de handen verwijst dit naar de protestantse opvatting, dat niet voor het zieleheil van een overledene kan worden bemiddeld. Bronzen beelden verpersoonlijken de deugden Vrijheid, Rechtvaardigheid, Godsdienst en Kracht, die de Faam rondbazuïnt. Het is kortom een protestants en republikeins praalgraf van vorstelijke allure.

In 1988 werd geconstateerd, dat het marmer versuikert. Eigenlijk is er sprake van verzouten van de gebruikte zoute mortel. Hoewel het uitgangspunt van de restauratoren was om zo weinig mogelijk te doen, moest het gedenkteken worden ontmanteld om het marmer te kunnen ontzouten. Voor het geval er in de Nieuwe Kerk een staatsbegrafenis diende plaats te vinden, moest het praalgraf binnen 24 uur met een kleed over een metalen kubus kunnen worden afgedekt. Tijdens de afbraak vonden de restauratoren het houten kistje, dat Louise de Colligny, de weduwe van Willem, in het graf had geplaatst. Uit piëteit werd de inhoud met waarschijnlijk de ingewanden van de overledene niet geopend. Van de 860 grafonderdelen zijn er 780 gespoeld. Eerst werd een bak langzaam met water gevuld, zodat de lucht uit het marmer kon verdwijnen. Daarna werden de blokken gespoeld, tot het zoutgehalte van het water constant bleef. Verzwakte blokken werden vervolgens gedroogd, opnieuw ontlucht en gevuld met hars. Nadat de bronzen beelden waren schoongemaakt, is het gedenkteken weer opgebouwd.

De technische aspecten van bouw en restauratie zijn begrijpelijk beschreven. De bewerking door De Keyser van het Italiaanse marmer, waarvan een deel tijdens een storm op zee verloren ging en het maken van de mallen van klei en het gieten van het brons bij een geschutgieter zijn beeldend beschreven. Het restauratieverslag zelf leest als een detective. Je dringt als het ware met het water en het hars door in de poriën van het marmer. Dankzij de restauratie blijft het praalgraf voor onze Vader des Vaderlands terecht deel uitmaken van ons collectief geheugen. Dit boek met de fraaie titel laat zien, dat steen leeft.

Wim Cappers

J.H. van der Kolk en D.M. Servaas, Ten paradijze voeren haar de engelen. Gedenkboek van het rooms-katholieke kerkhof in Zeist (Zeist: uitgave in eigen beheer, 2000, ISBN 90-9014518-4, 42 blz., F7,50 exclusief verzendkosten, verkrijgbaar bij boekhandel Groenveld te Zeist via telefoon: 030-6922771).

De in 1853 aangelegde rooms-katholiek begraafplaats aan de Utrechtseweg was voor de emancipatie van de katholieken in Zeist van groot belang. Weliswaar konden zij hun doden op de algemene begraafplaats aan de Bergweg begraven, doch van een eigen katholieke begraafplaats was tot die tijd geen sprake. Men liet zich dan ook vooral begraven op de rooms-katholieke begraafplaatsen te Bunnik en Soesterberg.

Nadat in 1964 op de Nieuwe Algemene begraafplaats aan de Woudenbergseweg een rooms-katholieke deel werd opengesteld, nam het aantal begrafenissen aan de Utrechtseweg gestaag af en zou de begraafplaats uiteindelijk in 1975 worden gesloten.

In 1996 werd het perceel, waar ooit de oude rooms-katholiek kerk stond, met begraafplaats door de Triodos Bank aangekocht. Vijftien jaar had het terrein inclusief begraafplaats onbeheerd gelegen en daarbij bloot gestaan aan vandalisme. De bank begon met de bouw van een nieuw pand en tegelijkertijd werd de vervallen begraafplaats gerenoveerd door groenspecialist Copijn. Het hek werd gerepareerd, de heg gesnoeid en bijgeplant.

Opvallend aanwezig op de begraafplaats is de door de bekende Utrechtse beeldhouwer E.F. Georges gemaakte monumentale graftombe uit 1861. De tombe is in feite een hardstenen deksteen met een op realistische wijze gebeeldhouwd zwaar geborduurd baarkleed dat half afgeschoven over een doorkist is gedrapeerd.

Over de grafmonumenten en de personen die er begraven liggen komt men in dit boekje echter weinig te weten. De auteurs vervallen al snel in het weergeven van allerlei statistieken over onder meer leeftijd en geslacht van de overledene, de maand van begraven en de opschriften van de grafstenen. Over deze begraafplaats is het laatste boek dan ook nog niet geschreven.

Edwin Maes

PUBLICATIES

Rindert Brouwer, 'Praag laat je niet los'. De begraafplaatsen in Praag als geschiedenisboek (Rijswijk: Uitgeverij Elmar, 2001, ISBN 90-389-1135-1, 264 blz., F36,50).

Dat de gemeente Praag 72 begraafplaatsen telt, weet vermoedelijk alleen een doorgewinterde funeraire reiziger als Rindert Brouwer. In dit boek gebruikt hij de funeraire objecten van de stad als aanleiding om in de geschiedenis te duiken. Verhoudingsgewijs de meeste aandacht, tachtig pagina's, krijgt de joodse gemeenschap, via graftekens op de oude en de nieuwe joodse begraafplaats. De Tsjechische kunstenaars en de gewone Pragenaars zijn elk met ongeveer zestig pagina's beedeeld. De heersers krijgen de minste aandacht, veertig pagina's, maar zij komen wel het eerst aan bod. Onder hen Wenceslas I, die als eerste Tsjechische heilige de geschiedenis inging. Hij werd in 929 in de St. Vituskathedraal begraven. Volgens een legende bezat Karel IV, die in 1378 in dezelfde kathedraal werd begraven, een plank van de doodkist van St. Wenceslas.

De begraafplaats Olsany ligt in de begraafplaatswijk van Praag, zo genoemd vanwege de vele begraafplaatsen die op loopafstand van elkaar liggen. Hier bevindt zich ook het graf van Jan Palach, die zich in 1969, uit verzet tegen de inval van het Warschaupact, waarmee een eind kwam aan de Praagse Lente, in brand stak. De begraafplaats van Vysehrad is de nationale erebegravingplaats waar veel kunstenaars, onder wie de componisten B. Smetana en A. Dvorak, zijn begraven. Op de nieuwe joodse begraafplaats, waar zich het graf van de schrijver Franz Kafka bevindt, staan prachtige voorbeelden van grafmonumenten die de opeenvolgende kunststijlen tussen 1890 en 1940 vertegenwoordigen. Het rechtlijnige grafteken van de familie Haas uit 1931 verwijst naar het constructivisme, maar de dichtregels op de steen naar de romantiek: 'Du gingst hinweg du Reichbegabte / Wie schwer sind wir getroffen / War doch dein ganzes Sein / Ein schön gestaltet Hoffen.'

Rita Hulsman

W. Cappers, 'Ruimte voor rouwen. Sterfte en het vullen van de leegte door twee protestantse huisvaders, 1791-1886'. De Negentiende Eeuw,

Graf Kafka in Praag

XXV (2001-2) 101-120. Een los nummer is voor F17,50 te bestellen bij Werkgroep Negentiende Eeuw, J.H. van den Broekstraat 83, 3071 MB Rotterdam of e-mail: VandeLaar@fhk.eur.nl

'De dood'. Surplus, XV (2001-3) 3-18. Dit themanummer over boeken en schrijfters over de dood is voor F8,95 exclusief verzendkosten te bestellen onder nummer 1101503 bij de boekhandel of Biblion Klanten-

service, telefoon: 070-3090380.

M. Landstra en D. Spruijt, ed. Het Nationaal Monument op de Dam (Amsterdam: Landstra & Spruijt Uitgevers, 1998, ISBN 90-76348-01-4, 72 blz., F29,90).

J. Perry, Wij gedenken, dus wij bestaan. Over jubilea, monumenten en de collectieve herinnering (Nijmegen: Uitgeverij SUN, 1999, ISBN 90-6168-673-3, 119 blz., F24,50).

EXCURSIES

Graven in Zuid-Limburgs heuvelland

De deelnemers aan de Terebinth-excursie langs een aantal funeraire bezienswaardigheden in Zuid-Limburg verzamelden zich op het station van Roermond om vandaar per bus verder zuidwaarts te gaan. De eerste stopplaats was de uit 1836 daterende Algemene Begraafplaats Cauberg in Valkenburg a/d Geul. Op het oudste gedeelte van deze begraafplaats zijn de grafkelders als grotten in de mergelsteen uitgehakt. Naast een van deze kelders bevindt zich een grot die met een hekje is afgesloten. Hierachter voert een trap naar beneden, waar het gangenstelsel van de gemeentegrot tot onder de begraafplaats doorloopt. De Cauberg is daarmee de enige begraafplaats van Nederland waar je onder de doden kunt lopen. Maar wie die ervaring wilde meemaken, moest een andere keer terugkomen, want dat was op 16 juni niet in het programma opgenomen. Opmerkelijk aan deze begraafplaats zijn verder de vele graf-schriften in het Duits en Frans, een herinnering aan het internationale verleden van Valkenburg. Men heeft goed gebruik gemaakt van de natuurlijke omgeving door de begraaf-

plaats in etages op te bouwen en in de bergwand lijken in nissen bij te zetten. De bekendste persoonlijkheid die in deze nissen is bijgezet is Theodoor Dorren, de oprichter van de eerste VVV in Nederland.

Het katholieke gedeelte van de begraafplaats is, zoals te verwachten valt in Limburg, het grootste. Veel kleiner zijn het protestantse en het joodse gedeelte. In het smalle protestantse deel bevindt zich het graf van circusdirecteur W.G. Hagenbeck, herkenbaar aan het liggende beeld van de ijsbeer en de tekst: 'sein leben gehörte den Tieren.' Op het veld achter de haag die langs het protestantse gedeelte loopt, staan sobere staande kruisen: dit vak is bestemd voor graven van pastoors. In het verlengde van het protestantse vak ligt het joodse gedeelte. Op veel staande grafstenen hebben bezoekers kleine steentjes neergelegd, een gebruik dat dateert uit de tijd dat het joodse volk in de woestijn woonde en men de graven versterkte door letterlijk een steentje bij te dragen. Potten met planten en bloemen op de graven duiden op aanpassing van de Limburgse joden aan de andere bewoners. Op het hoogst gelegen en tevens het meest recente deel van de begraafplaats hebben kie-

zels, het traditionele plaveisel op een Limburgse begraafplaats, plaats gemaakt voor gras.

Na afloop van een begrafenis in deze provincie krijgen de gasten een Limburgse koffietafel voorgeschoteld. Datzelfde bood de Limburgse afdeling van de Terebinth de excursiegangers aan in Oud-Valkenburg. Zelfs het kruidenbittertje ontbrak niet in Kasteel Schaloen.

De volgende stopplaats was het klooster van de paters Redemptoristen in Wittem. In het barokke interieur van de kerk bevindt zich het grafmonument van kardinaal W. van Rossum. Het is een raadsel, dat de kardinaal in 1932, lang na het verbod op begraven in kerken, nog in de kerk ter aarde is besteld.

Van dit ene graf in Wittem begaf het gezelschap zich naar de 8302 graven op de in 1944 aangelegde Amerikaanse oorlogsbegraafplaats in Margraten. Het imposante ereplein met de spiegelvijver wordt afgesloten door een dertig meter hoge toren met kapel. Daarachter liggen uitgestrekte grasvelden met witte kruisen, geordend in parallel lopende bogen. Wie goed kijkt, ziet dat de kruisen hier en daar onderbroken worden door een witte davidster, het teken dat hier een joodse militair is begraven.

Bovengrondse graven in galerij Valkenburg

Het laatste officiële programmapunt was een bezoek aan het Afrikacentrum van Cadier en Keer, waar een expositie van kleurrijke doodkisten uit Ghana te zien was. Er werden kisten getoond in allerlei vormen, zoals een koe, een vis, een adelaar, een ui en een vliegtuig. Een kleine serie foto's in de gang liet een begrafenis zien. De kist had de vorm een blauwe walvis met een geel oog, om zijn lijf waren twee strikken van witte en rode linten gebonden. Op een van de

EXCURSIES

foto's dragen zes mannen de op een plankier geplaatste walvis. Op een andere foto staan de mannen ter weerszijden van de kuil, ze laten de blauwe walvis in het graf zakken door de touwen die ze onder de buik van het dier hebben doorgehaald, te laten vieren.

Tenslotte reed de bus ook nog even langs het Oude Roermondse Kerkhof bij Kapel in 't Zand, waar het graf met de handjes op afstand bewonderd kon worden. Het was een toegift bij deze excursie, die door de Limburgse afdeling van de Terebinth voortreffelijk was georganiseerd en gedocumenteerd.

Rita Hulsman

Noord-Holland

De Terebinthexcursies in Noord-Holland zijn een begrip geworden. Dit is niet verwonderlijk want deze provincie kent een grote verscheidenheid aan begraafplaatsen, waarvan bij vele de geschiedenis is te achterhalen. Bekende landschapsarchitecten als J.D. Zocher en L.A. Springer hebben er hun sporen achtergelaten en deze begraafplaatsen zijn nog altijd juweeltjes om te zien.

Een van deze werken van Zocher is nog onderbelicht gebleven en zal daarom centraal staan bij de komende excursie. Het gaat om de begraafplaats De Biezen te Santpoort-Noord in de gemeente Velsen. Deze begraafplaats is de laatste 40 jaar nauwelijks meer gebruikt en alles, flora, fauna, grafstenen en grafmonumenten, is gebleven zoals het was. De doodgraverswoning, het hekwerk en de parkaanleg zijn door het provinciebestuur van Noord-Holland als monument

aangemerkt. De gemeente Velsen heeft begin dit jaar de begraafplaats weer volledig in gebruik genomen voor het bijzetten in familiegraven.

Datum: 13 oktober 2001

Plaats: ingang Schoterweg gemeentelijke begraafplaats Kleverlaan te Haarlem

Tijd: 10 uur

Openbaar vervoer: 850 meter vanaf station uitgang achterzijde, Kennerplein oversteken en in noordelijke richting Frans Halsplein en Schoterweg

Auto: N 208, afslag Kleverlaan, rotonde rechtuit Kleverlaan ongeveer 800 meter

Programma:

10.00 ontvangst Abri begraafplaats
10.30 vertrek naar Westerbegraafplaats aan de Havenkade te IJmuiden, er is begraven in de periode 1900-1960, tussen 1960-2001 is deze begraafplaats nauwelijks gebruikt. Thans weer in gebruik
12.00 vertrek naar begraafplaats Duinhof, Zeeweg/Slingerduinlaan te IJmuiden-Oost. Duinhof is begin jaren 60 van de 20e eeuw in gebruik genomen ter vervanging van de Westerbegraafplaats en de begraafplaats De Biezen. De aula is een

ontwerp van W.M. Dudok en nog in originele staat. Duinhof is een ruim opgezette begraafplaats met een bos en duinstructuur, kleine grafvelden met een eigen identiteit en veel groen

13.30 lunch en koffie

14.15 vertrek naar begraafplaats De Biezen, Kwekerslaan/Biezenweg, te Santpoort-Noord. De Biezen is aangelegd naar een ontwerp van Zocher

15.15 vertrek naar de gemeentelijke begraafplaats Kleverlaan/Schoterweg te Haarlem

15.30 einde excursie met (fris)drankje en afscheid
Informatie; Jan Verhoog, tel. 0226-421793, e-mail verhoog.waerland@worldonline.nl
Lunch: zelf meebrengen
Aanmelden: zo spoedig mogelijk bij Henk en Marietje Mandersloot, tel. 0488-420108 met vermelding van uw naam, adres en telefoonnummer of e-mailadres. U wordt dan nader geïnformeerd door de organisatoren van de excursie

Kosten: F10,- per persoon voor excursie, koffie en documentatiemap contant te voldoen

Graven Molukse treinkapers op begraafplaats Assen (excursie Terebinth)

AGENDA

Tot en met 2 september:

Tentoonstelling 'Hel en hemel. De Middeleeuwen in het noorden' samengesteld door Peter Greenaway. Bij de expositie hoort een catalogus. Plaats: Groninger Museum, Museum-eiland 1, Groningen. Open: di-zo 10-17 uur en 25 juni-2 september ma 13-17 uur

8 september:

Herhaling excursie naar begraafplaatsen langs de Overijsselse Vecht door de Stichting Kunst en Cultuur Overijssel en samenwerking met Vereniging de Terebinth. Start: vanaf station Zwolle om 10 uur. Reisleiders Girbe Buist en Wim Vlaanderen. Einde: 16.30 uur (onder voorbehoud). Kosten: F60,-. Aanmelden: uiterlijk 5 september bij Stichting Kunst en Cultuur Overijssel, tel. 038-4225030

8 september:

Rondleidingen op het oude kerkhof, Prins Bernhardplein 1 te Huizen. Tijd: 12 en 14 uur

8-9 september:

Open **Monumentenweekeinde**

8 en 9 september:

Rondleidingen op katholieke begraafplaats Daalseweg te Nijmegen. Tijd:

11, 13 en 15 uur. Informatie bij Stichting In Paradisum, tel.024-3229933, e-mail christdoorakkers@hotmail.nl. Tevens is opengesteld de uit 1811 stammende begraafplaats aan de Stenenkruisstraat te Nijmegen

15 september:

Lustrumviering en extra algemene ledenvergadering Vereniging de Terebinth te Dalfsen

28 september:

Symposium 'De dood van een kind. En dan? Macht en onmacht van de professional' door de Vereniging Ouders van een Overleden Kind over het beroepshalve omgaan met mensen, die rouwen om het verlies van een kind. Plaats: Jaarbeurs Utrecht. Informatie: 0346-577322

Tot en met 7 oktober:

Tentoonstelling 'Het hoofd ten voeten uit' over onderzoek naar schedels. Bij de expositie hoort een catalogus, prijs F52,50. Plaats: Universiteitsmuseum, Lange Nieuwstraat 106 te Utrecht. Open: di-zo 11-17 uur

13 oktober:

Excursie Noord-Holland

27 oktober:

Rondleiding op het oude kerkhof,

Prins Bernhardplein 1 te Huizen. Tijd: 15 uur

Tot en met 28 oktober:

Tentoonstelling 'De kip en de krab' over hedendaagse Ghanese doodkisten. Plaats: Afrikacentrum, Rijksweg 15 te Cadier en Keer. Tijd: di-vr 13.30-1700 uur en za-zo 14-17 uur

16-18 november:

Beurs de Funéraire te Parijs

Tot en met 18 november:

Tentoonstelling 'Vergeten in de slaap der aarde. Schrijvers en de dood' over het sterven van schrijvers en de reactie op hun dood uit de omgeving. Plaats: Letterkundig Museum, Prins Willem Alexanderhof 5 te 's-Gravenhage. Tijd: di-vr 10-17 uur, weekeinde en feestdagen 12-17 uur, gesloten op maandag

22 en 29 november:

Studiedag 'Begraafplaats als gedenkpark' door Bestuursacademie West-Nederland te Maarssen. Tel. 0346-593119

27 april-4 mei 2002:

Funeraire reis Noord-Frankrijk met bezoeken aan Arras, Amiens, Parijs, Reims, Verdun en Marville. Informatie en aanmelding: Rindert Brouwer. Tel/fax: 040-2121791

Tot 9 juni 2003:

Tentoonstelling 'Kontraste. Grabzeichen, die sich absetzen' over de culturele betekenis van begraafplaatsen met een breed spectrum van hedendaagse oplossingen op het gebied van het gedenkteken. Bij de expositie hoort een catalogus, te verkrijgen bij de Arbeitsgemeinschaft Friedhof und Denkmal, Weinbergstrasse 25-27, D-34117 Kassel. Tel: (+49) 561918930, e-mail afd.kassel@t-online.de. Plaats: Hauptfriedhof Freiburg

Margraten

